

Utflykt 2025

Lördag 6 september

En resa till nordöstra Skåne
och västra Blekinge

Välkommen till en heldag med
intressanta platser och berättelser!

Medverkande under resan: **Mikael Henriksson**, arkeolog,
Jimmy Juhlin, byggnadsantikvarie, **Sofia Lenninger**,
Lars Persson, kulturgeograf, **Pia Sander**, etnolog,
Helene Stalin Åkesson, byggnadsantikvarie,
Bengt Söderberg, arkeolog, **Jojan Vadenbring**, historiker.

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening

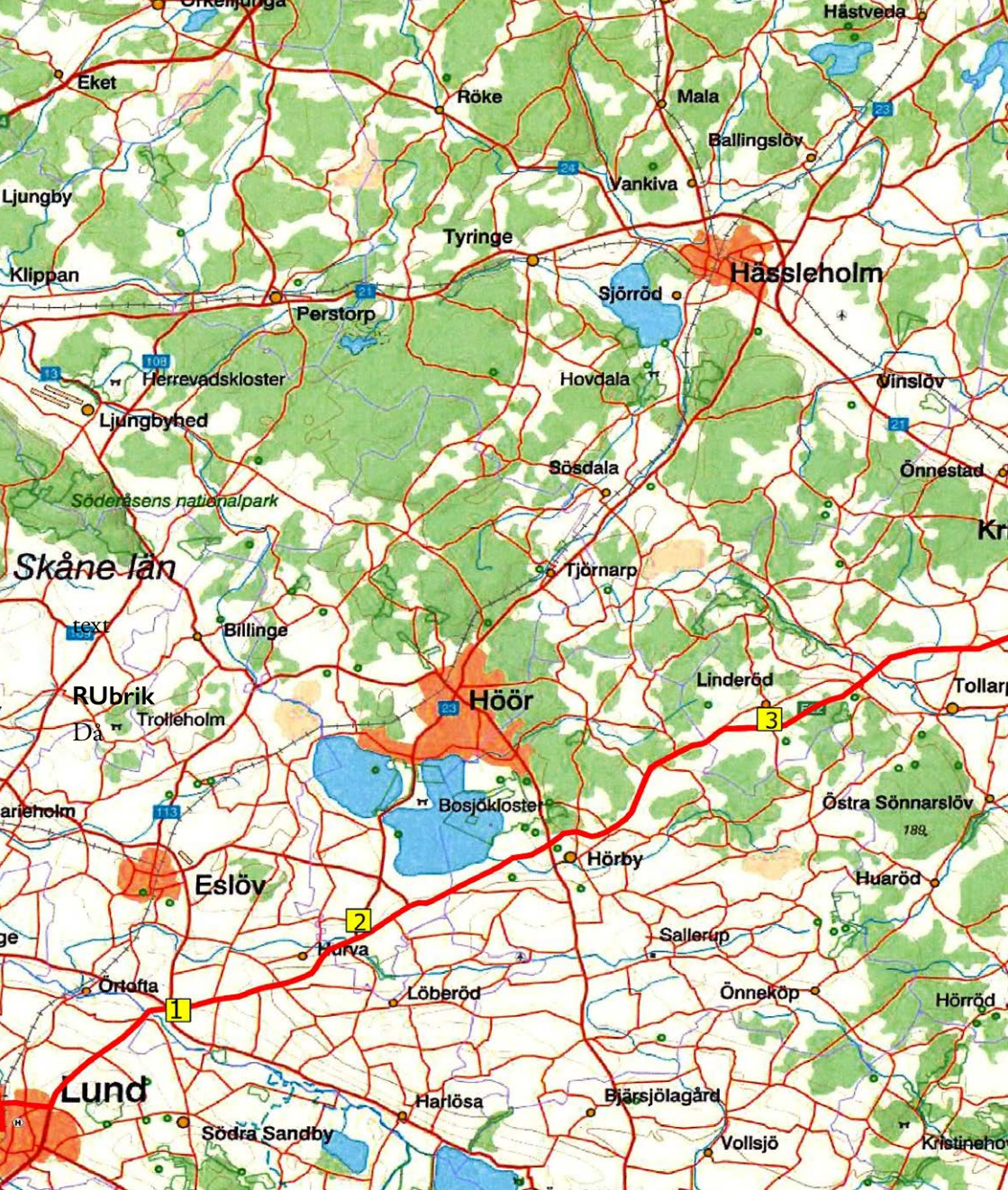
PROGRAM

- 7.50 Samling vid Västra stationstorget i Lund, bakom Lunds centralstation.
- 8.00-9.10 Färd mot Kristianstad C, påstigning av resenärer.
- 9.15-9.45 Resa mot Årup, Bengt Söderberg och Mikael Henriksson om utgrävningar längs E 22:an.
- 9.50-11 Besök i Årup med frukostfika i fält. Medverkande: Lars Persson, Bengt Söderberg, Sofia Lenninger och Jojan Vadenbring.
- 11.05-11.25 Resa Årup-Elleholm.
- 11.30-12.30 Besök vid utgrävningar i det som skulle blivit handelsstaden Elleholm. Medverkande: Mikael Henriksson och Jimmy Juhlin.

Styrelsens resegrupp önskar er en trevlig dag!

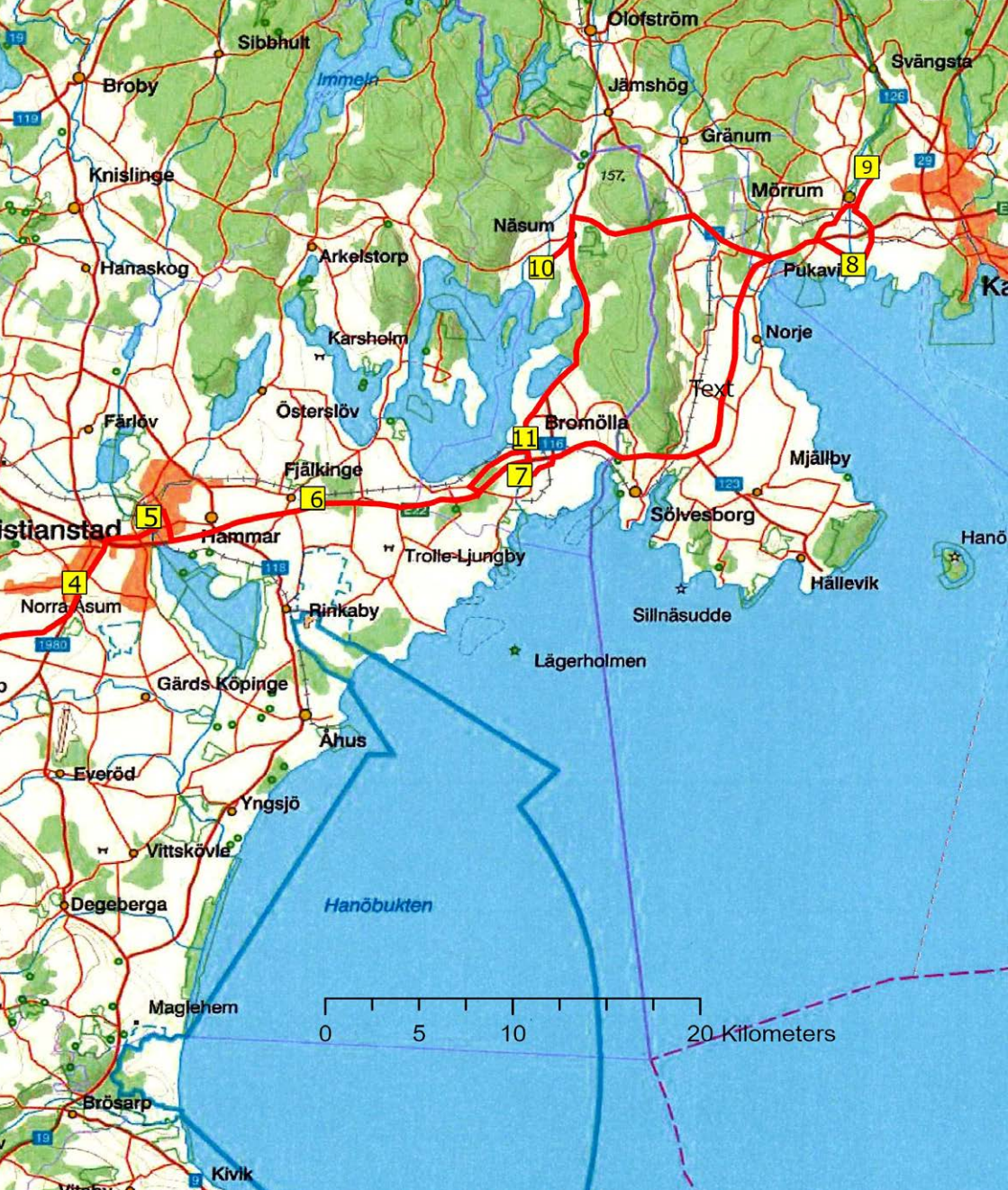
Lars Persson, Pia Sander, Bengt Söderberg, Jojan Vadenbring

- 12.35-12.45 Resa Elleholm-Mörrum.
- 12.50-13.40 Lunch på golfrestaurangen i Mörrum.
- 13.45-14.10 Resa mot Gudahagen, Näsum.
- 14.10-15 Besök i Gudahagen med Mats Roslund.
- 15.05-15.20 Resa mot Bromölla.
- 15.25-16.20 Kort rundvandring i Bromölla med Helene Stalin Åkesson, fika i fält.
- 16.25-16.50 Resa Bromölla-Kristianstad C.
Avstigning för en del.
- 16.55-18 Tillbaka till Lund, avstigning vid Västra stationstorget, Lund.

1. Gårdstånga
2. Gudmuntorp
3. Linderödsåsen
4. Vä

5. Kristianstad
 6. Fjälkinge, Gualöv
- (Rörande nr 1-4 och 6 se s. 6-8)

7. Årup, Åby (se s. 9-11 och 12-13)
 8. Elleholm (se s. 17-20)
 9. Mörrum, lunchrestaurang

10. Gudahagen, Näsrum (se s. 21-23)
 11. Bromölla centrum

Arkeologi längs E 22:an

Bengt Söderberg

”Väg E22 mellan Trelleborg och Norrköping är ett viktigt nationellt och regionalt stråk som förbinder länen Skåne, Blekinge, Kalmar och Östergötland och hamnarna i dessa län med varandra. Eftersom vägutbyggnaden till motorväg och andra förbättrade väglösningar har gått relativt långsamt finns här ett spann av olika synsätt och vägplanering bakom de nyare vägvsnitten som sträcker sig över flera planerargenerationer. Sveriges första motorväg mellan Malmö och Lund ingår här, liksom ett par av de nyare avsnitten på det svenska motorvägsnätet vid Sätaröd och Vä.”

Källa: Wikipedia

Som så ofta är fallet med viktiga kommunikationsleder följer de utmed rutten av hög ålder, som var betydelsefulla i sin tid. Utmed väg E22 finns en rad miljöer som på olika sätt kan kopplas till kommunikation, och som har gjort avtryck i vår historia. På väg upp till Blekinge ska vi berätta lite om några av dessa, där arkeologiska undersökningar har gjorts, och som har avsatt spår av andra slag.

I. Gårdstånga

Strax utanför Lund går väg E22 ett stycke norr om den gamla vägen, som passerar genom Gårdstånga vid Kävlingeån. Orten omnämns redan under 1000-talet på Fors-hedastenen, en runsten som står rest utanför Värnamo. Inskriptionen lyder:

”Rolf och Eskil reste denna sten efter Livsten, sin fader. Han föll i Skåne vid Gårdstånga, och förde (honom) till Finnveden”

Gårdstånga omnämns som *Konglev* (kungsgård) i Kung Valdemars jordebok c. 1231 vilket i likhet med Saxo Grammaticus redogörelse för händelserna kring det skånska upproret vid 1100-talets mitt, visar på platsens strategiska betydelse under tidig medeltid. En arkeologisk undersökning under 1980-talet berörde en del av kungsgården.

Källor:

Söderberg, B. 1988. ”Arkeologi i Gårdstånga”. *Ale* 1988:4.

Söderberg, B. 1990. *Gårdstånga – från kunglev till frälsegods. Frostabygden 1990. Frosta härads hembygdsförenings årsbok.*

2. Gudmuntorp

På norrsluttningen av den långsträckt Pinedalen ligger Gudmuntorps romanska kyrka där en arkeologisk undersökning 1962 visar på att kyrkan varit knuten till en aristokrati med vida kontaktnät. Denna aktualiserades för Ales läsare 2021 genom en artikel av Anders Ödman som funnit delar av så kallade Husabykistor på kyrkogården. De bästa parallellerna till sådana praktgravar, som i övrigt inte har påvisats i Skåne, finns i västgötska Huseby.

En urgammal vägsträckning har löpt utmed Pinedalen och i närområdet finns berömda fynd med anknytning till offer och kult under förhistorisk tid. Ola Svensson har uppmärksammat de många platsnamnen i området som visar på närvaron av tingsplatser under medeltiden. Han uppmärksammar även den speciella topografin, med den markanta dalen och höjderna vid dess branta sidor som skiljer ut sig från det omgivande landskapet.

Källor:

Svensson, O. 2015. *Nämnda ting men glömda. Ortnamn, landskap och rättsutövning*. Avhandling Linnéuniversitet.

Ödman, A. 2021. "Gudmuntorps romanska kyrka och spåren av en västgötsk separatist?" *Ale* 2021:2.

3. Linderödsåsen

Den nya väg E22 över Linderödsåsen berör främst över gammal utmark medan den äldre sträckningen också låg på inmark, då den löpte mellan byarna. En hel del tyder dock på att huvudleden mot norr och nordost under järnåldern hade ungefär samma sträckning som väg 23 i väster, mellan Höör och Sösdalaområdet. Först under den medeltida bebyggelseexpansionen togs vägen över åsen i bruk som huvudled.

I samband med vägbyggena på Linderödsåsen utfördes arkeologiska undersökningar. Resultaten visar på att åsen togs i bruk redan under tidig stenålder. Åsen brukades främst extensivt under sten- och bronsåldern och permanent bosättning var förmodligen sällsynt. Inte förrän under 200–300-talen e. Kr. skedde en egentlig kolonisering, då sten röjdes för att skapa odlingsmarker. Så kallade odlingsrösen – små flacka ansamlingar av röjd sten – visar att stora områden där det i dag växer skog tidigare varit uppodlade.

Källa:

Söderberg, B., Lagerås, P. & Björk, T., 2021. "Gränslandets dynamik: Samspelet mellan slätt och ås i nordöstra Skåne i ett långtidsperspektiv". *Fornvännen* 116. Stockholm.

4. Vä

Vä betraktas av järnåldersforskare som nordöstra Skånes motsvarighet till Uppåkra, en slags central plats. Fynd och lämningar visar på aktiviteter från och med romersk järnålder till vikingatiden. Till skillnad från Uppåkra, som under sen vikingatid gav vika till förmån för Lund, så förblev Vä även sätet för den medeltida stad som växte fram under tidig medeltid och som fortfarande delvis kan upplevas, i form av kyrkobyggnader, vägnät och källare. Vä upphörde som stad 1614, då stadsprivilegierna överfördes till Kristianstad.

Ny forskning av Anders Ödman om den ståtliga Mariakyrkan – en kunglig patronatskyrka – och dess fascinerande byggnadshistoria visar att delar av kyrkan förmodligen är äldre än vad som antagits men också på andra, mer oväntade sammanhang. Så sätts exempelvis långhusets båda kolonner som restes vid valvslagningen under 1200-talet i samband med lokal stenbrytning och en stenindustri på platsen.

Källor:

Ödman, A. 2021. "Stenar kan tala! Vä kyrka i klarare belysning". I B.-Å. Månsson (Red.), *Vä kyrka 900 år. 202, Vä-Skepparslövs församling*.

6. Fjälkinge och Gualöv

Arkeologiska undersökningar i samband med vägbygget gav fördjupad kunskap om ett föränderligt landskap som alltid varit, och är, i hög grad påverkat av vattenståndet. Häradsnamnet Villand eller Vetlandi, betyder ungefär landet omkring sjön, eller landet som omslutes av vatten.

Vid Hunneberget, en kulle vid trafikplatsen utanför Fjälkinge, undersöktes en stor boplatz från tidig bondestenålder som också var mötesplats för bygdens invånare. Spår efter flera cirkulära konstruktioner av stolpar – så kallade *timber circles* – utgör spår efter kult, med paralleller på Bornholm och brittiska öarna. På trafikplatsen vid Gualöv undersöktes ett urnegravfält från yngre bronsålder med flera kulthus, kanske symboliska hus för de döda. I anslutning till gravfältet fanns också spår efter flera färdvägar, samtida med begravningsplatsen.

Källor:

Andersson, M. (red.). 2007. *Kustslättens mötesplatser*. Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

Artursson, M. (red.). 2007. *Vägar till Vætland*. Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

7. Årup och Åby

Lars Persson och Bengt Söderberg

Årup är en adlig huvudgård som under de senaste århundradena ingått i ett fideikommiss med Trolle Ljungby huvudgård och gods. Huvudgården, och huvuddelen av dess tillhörande landbogårdar, är belägen i Ivetofta socken. Landbo är en benämning på de bönder som arrenderade bondgårdar vilka ägdes av godsägaren.

Gården Årup finns skriftligt belagt första gången år 1584 och strax därefter görs den till en adlig huvudgård. Bebyggelsen med bostadshus och ekonomibyggnader ligger på västra sidan av Skräbeån, som med sitt korta lopp avvattnar Ivösjön och rinner ut i Hanöbukten vid Nymölla.

I mitten av 1600-talet utgjordes Årups insockne landbogods av 11 av socknens totalt 88 bondgårdar. Godset dominerade således inte markägandet i huvudgårdssocken vid denna tid. Senare under 1680-talet finns uppgifter om att det till själva huvudgården årligen kunde sås ca 90 tunnor utsäde. Höskörden på huvudgården gav då under normala år ca 250 lass hö. Huvudgården hörde under denna tid inte till de större i Skåne. Samma skriftliga källa anger att Årups inägor (åker och äng) till en del låg i

ägblandning med byarna Åby och Krogstorp och till en del enskilt i egna vångar och lyckor.

En mera detaljerad bild av Årup och byn Åbys tillhörande mark kan erhållas av en storskalig lantmäterikarta med beskrivning från år 1700. I figur 2 (se nästa uppslag) visas en rekonstruktion av markanvändningen utifrån denna lantmäterikarta. Huvudgårdens inägor öster om Skräbeån hade den främst erhållit genom en nedläggning av ett par av dess landbogårdar i Åby by.

Under 1700-talet visar uppgifter i utsädeslängder att den årligen brukade åker–

Figur 1. Fotografi på några av Årups ekonomibyggnader 2025. Foto: Lars Persson

arealen till Årup faktiskt minskade och ofta låg på 45-50 tunnland. Under senare delen av 1700-talet lades dock ytterligare ett par gårdar i Åby in under huvudgårdsbruket. En storskalig utökning av Årups huvudgårds inägor genomfördes sedan år 1838. År 1839 var huvudgårdens utsäde hela 300 tunnor och därefter ökade inägoarealen till huvudgården ytterligare. Årup blev nu en storgodsdrift som drevs med dagsverksskyldiga torpare och anställd arbetskraft. Det tidigare hoveriet av godsets landbogårdar minskade nu i betydelse. Hoveri var det oreglerade dagsverksarbete på huvudgården som en del av landborna, främst de som hade gårdar i samma socken som huvudgården, var skyldiga att utföra.

Vid vårt besök på Årup ska vi titta på bebyggelsen vid huvudgården och landskapet i dess närhet. Jordbrukets rumsliga organisation i början av 1700-talet ska behandlas med stöd i rekonstruktionen i figur 2. Efter besöket vid Årup åker vi förbi torpbebyggelsen på och invid Åby bys gamla bytomt där landbogårdarna i Åby en gång var belägna.

Byn Åby söder om Bromölla var en av de första byarna som blev föremål för arkeologiska undersökningar i nordöstra Skåne. Gårdsbebyggelsens utveckling kunde följas från 1000-talet och medeltiden genom. Åbys historia under nyare tid var

nära knuten till den adliga huvudgården Årup. Under 1800-talet avhystes bönderna från gårdarna i byn, vilka omvandlades till åker- och betesmark. I stället skapades en helt ny typ av by, där de gamla landbogårdarna ersattes av små torp som var direkt underställda huvudgården. Rester av torpbebyggelsen finns fortfarande att beskåda.

Källor:

Litteratur

Olsson, M. 2002. *Storgodsdrift, godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*.

Persson, L. 2025. *Kulturgeografisk studie av Trolle Ljungby godslandskap i socknarna Trolle Ljungby, Gualöv samt sydvästra delen av Ivetofta från 1600-talet till 2020-talet*. Rapport, Kulturarvsenheten, Malmö Museum.

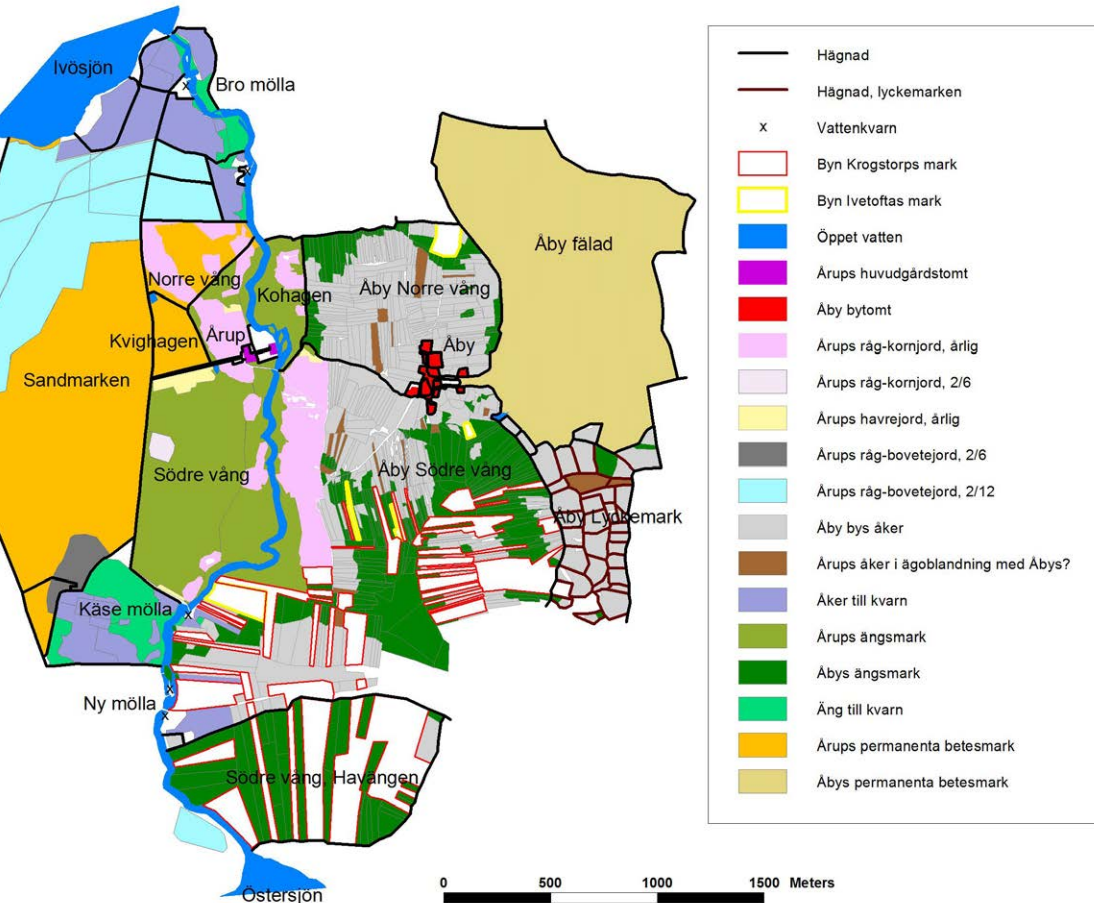
Söderberg, B. 2005. *Undersökningar i Åby*. Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport 2005:30.

Arkivhandlingar

Tiondekommisionens dokumentbok 1682, Toml, Villands härad, Herrgårdsbeskrivning för Årups huvudgård.

Lantmäteriets historiska kartarkiv, geometrisk ägomätning av Årup och Åby från år 1700. Aktnr. 11-ive-1.

Figur 2. Rekonstruktion av markanvändningen vid Årup och Åby år 1700. Åkrarnas odlingsrytm redovisas som t. ex. 2/6 eller 2/12 vilket innebar två år med gröda följt av 6 års träda, respektive 2 års med gröda följt av 12 års träda.

Slottsfruar på Trolle Ljungby och Årup – Elisabeth Gyllenstjerna, Sophie Lindenow och deras familjer 1690-1715

Joan Vadenbring

Besöket på Årups gods för oss närmre familjen Coyet som kort efter Skånes övergång till Sverige köpte upp Trolle Ljungby och sedan även Årups gård. Det första fideikommisset skapades 1709 av diplomaten och juristen Wilhelm Julius Coyet (1647-1709). Senare gick godset i arv på möder-net och fideikommisset omstöptes först på 1700-talet och sedan på 1800-talet under Trolle-Wachtmeisters som hade det fram till 2023, men i princip har egendomarna tillhört samma släkt sedan Skåne först blev svenskt. Det ska dock påpekas att Wilhelm Julius inte bara en gång utan två gifte in sig i gamla skånsk-danska adelsfamiljer – först med Elisabeth Gyllenstjerna (1661-1703) och sedan med Sophia Lindenow (1657-1716) och därmed har Coyets och deras ättlingar också utgjort en gren av de släkter som styrde landskapet i århundraden innan 1658. Denna kontinuitet spelade en viktig roll för Coyets, vilket man kan läsa om i deras efterlämnade dokument. Det finns en stor samling skrifter och brev som härrör från familjen Coyet från mellan 1660 och 1709 och som ger en livlig bild av deras och deras anställdas privatliv. En av de första

saker som slår en är att båda slottsfruarna var aktiva arbetsledare på godsen och stod i kontinuerlig kontakt med chefsförvaltaren Jacques Segerdahl när de själva inte var närvarande. Deras korrespondens med honom är omfattande och omfattar ofta de minsta vardagliga detaljer.

Den 2 augusti 1706 skrev till exempel Sophia Lindenow till Segerdahl för att påminna honom om ”kirseberen” och ”honingen” som helst skulle samlas in, om det nu inte var för sent. Sophia själv satt nere på Svaneholm och skötte affärerna därifrån, med en stor och flitig korrespondens som fördes på en blandning av svenska och danska. Segerdahl tilltalade hon med ”Høgtæhrede offver inspector”. Men hur kom det sig att folk i Skåne fortfarande skrev danska nästan femtio år efter övergången? Ja, Sophia var faktiskt född tre månader innan Roskilde. Dessutom var det inte förrän svensk lag infördes år 1683 som svenska blev obligatoriskt skolspråk. Så fastän Karl XII:s tid kan verka långt från Roskildefreden så var det delvis samma generation människor som levde i Skåne. Sophia var stolt styvmor till flera karolinska krigare, men det

upplevdes inte som en motsats till hennes bruk av danskt skriftspråk. Det var heller inte något som påverkade hennes vana att tillbringa mycket tid i Köpenhamn där hon till stor del växt upp för att undgå oroligheterna i Skåne. Faktiskt verkar det som om hela familjen hade ett nära förhållande till Danmark: Wilhelm Julius själv samlade dokument om Trolle Ljungbys forntid och var mån om att framhålla de ädla danska ätter som drivit godset före hans och hans fars tid. Likaså var det han som fick den första versionen av legenden om Ljungby horn och pipa tryckt.

Breven till och från Segerdahl omfattar även barnen: den 10 juli 1707 skrev den femtonårige Axel Julius Coyet hem till förvaltaren och uppmanade honom att ”helsa alla goda wenne och inte bortglümma mina bössor.” Han var även väldigt intresserad av fiske och skrev ofta om detta ämne. Det var uppenbart av hans familjära ton att Axel Ju-

lius såg Segerdahl som en anförvant snarare än en tjänare och han bifogade ofta mödosamt hopfogade brev till denne tillsammans med styvmoderns längre epistlar.

Vi vet väldigt lite om hur förhållandet mellan godsägarfamiljer och deras anställda fungerade under denna epok och korrespondensen som familjen på Trolle Ljungby-Årup lämnat kan hjälpa oss att förstå bättre vad det betydde att vara kvinnlig arbetsledare, godsinspektör eller ”jägarpåg”. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att detta var en blandkultur som influerats både av det gamla danska adelsväldet och det svenska stormaktstidens storgodskultur. Under besöket på Årup kommer vi att tala om förhållandet mellan mödrar, styvmödrar och barn, kvinnor som arbetsledare i 1700-talets början och vad det betydde att vara dansk, svensk och/eller skåning på den tiden.

Stodt följn
16 Jan: 1706
Dagtafunder för offe jupstorn
Elisabeth Gyllenstjerna
Sophia Lindenows

Ernst P. H. H. H. H.
Elisabeth Gyllenstjerna

Överst: Ljungby horn och pipa
Vänster: Sophie Lindenows signatur och
Elisabeth Gyllenstjernas signatur och sigill.
Foto: Jojan Vadenbring på Rigsarkivet och
Det Kgl. Bibliotek, Köpenhamn.

Forskning kring Blekinge

Mikael Henriksson

I september 2024 släpptes bokverket *Blekinges Historia* på Blekinge museums förlag. I två band och på mer än 1100 sidor behandlas landskapet, människorna och de relevanta händelseförloppen ur ett brett perspektiv och med ett mångtusenårigt tidsdjup. Visst är det naivt att tro att allt av betydelse och allt sådant som intresserar oss alla kan rymmas i även ett större bokverk. Likväl blev det ett resultat som landade ganska planenligt och hittills verkar ha uppskattats av många läsare. Ambitionen

var förstås att vara så heltäckande som möjligt i skildrandet, men samtidigt att vara öppen med luckorna i berättelsen samt varför dessa finns. Kunskapstillväxten om landskapets framför allt äldre historia har varit omfattande under de senaste 20 åren. Sett till arkeologins bidrag har den nya kunskapens omfattning varit nästan överväldigande. Kritiker kan mena att det blir lite av en slagsida i bokverket mot vad arkeologin har uträttat på senare år. Vi kan som svar på detta bara hoppas att ny forskning kring Blekinge i större utsträckning kan realiseras även inom andra kunskapsfält i framtiden.

De stora utbyggnadsprojekten för en ny E22, men även exploateringar för bostadsområden, cykelvägar och enklare ledningsschakt av olika slag har bidragit mycket till ett allt bättre kunskapsläge. De långa undersökande stråken över olika terrängavsnitt och vegetationszoner ger värdefulla tvärsnitt av mänskliga spår från vitt skilda tidsperioder. De ytmässigt stora exploateringsarna bidrar med fördjupade vetenskapliga

Sölvesborg.

Foto: Mikael Henriksson

insikter. I vanlig ordning sker exploatering förstås sällan på platser där arkeologer själva skulle vilja sätta ner spaden i marken eller berör tidsperioder som vi identifierar som kunskapsluckor för länet. Inte minst därför är det viktigt att då också kunna luta sig emot olika kompenserande kunskapskompletteringar, genom större och mindre forskningsinsatser i synnerhet knutna till arkeologin.

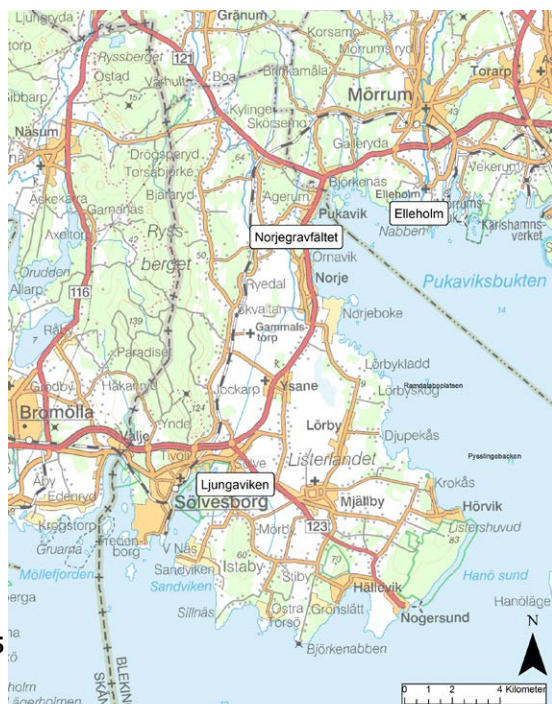
De i särklass största grävprojekten i Blekinge är tveklöst de som hängt samman med motorvägsbyggena. Grävningar för ny E22 mellan Sölvesborg och Mörrum utfördes av ett drygt 40-tal arkeologer mellan 2009 och 2011. Vägsträckningen löper här längsmed den idag utdikade sjön Vesans östra strand. Att miljöerna varit tilltalande för människor i alla tider visade sig genom omfattande boplatsspår från äldre jägarstenålder och ända fram i järnålder, ett tidsspänn på 10 000 år. Även åtskilliga gravlämningar kom att undersökas. Där dagens bilister passerar Norge låg ett idag bortgrävt gravfält som hyste främst urnegravar från bronsåldern men även landskapets enda kända stendös från bondestenåldern såväl som gravar från den äldsta järnåldern. Hundratalet gravar från helt olika tidsperioder samsades alltså på ett tidlöst vackert strandnära läge. Genom E22 förändrades denna miljö för gott, men kunskapen om sammanhanget liksom kvarlevor och gravgåvor räddades åt framtiden.

Under de senaste 10 åren har även

Ljungaviken utanför Sölvesborg sett omfattande utgrävningar. Här låg ett boplatssområde från mesolitisk tid, som översköljdes av havet för cirka 8200 år sedan och därigenom överlagrades av upp till 5 meter sand. Aldrig tidigare har närmare 60 huslämningar från denna tid kunnat dokumenteras i sådan detalj som i Ljungaviken, vilket fundamentalt förändrat vår bild av hur människor levde och organiserade bylivet under en för oss avlägsen tid.

Landvinningarna från dessa nämnda exempel i västra Blekinge visar på de ekonomiska resursernas betydelse för kunskaps-tillväxten. Jag skall nedan även ge några exempel på hur även de mindre insatserna kan vara nog så banbrytande.

Blekinge museum har funnits sedan 1899, och har sedan långt tillbaka ett an-

Utgrävning vid Västra Vång. Foto: Mikael Henriksson.

tal särskilda, permanenta fokusområden för sin verksamhet. Den tidlösa relationen människa-kust-hav är en sådan fokus. En annan rör de historiska konsekvenserna av att landskapet på flera sätt alltid utgjort ett utpräglat gränsområde. Det tredje inriktningen knyter an till världsarvsstaden Karlskronas betydelse för landskapet. Museet har på senare år möjliggjort ett antal forskningsinsatser som återkopplar till både den egna inriktningen men även arkeologins resultat och potential. Exempelvis kan ett långsiktigt arbete kring världsarvet Karlskrona dra nytta av den omfattande

arkeologi som utfördes vid kritpipsfabriken i kv Gulin i staden 2020. Detsamma gäller marinarkeologiska småuppdrag kring vrak- och äldre varvslämningar liksom metalldetekteringsprojekt i stadens absoluta närhet. Precis som inom exploateringsprojekten genomförs forskningsprojekten i samverkan med kompetenser och forskare både utom och inom länet.

Blekinge museums långsiktiga kunskapsprojekt utförs hand i hand med utställningsarbetet och i samverkan med museets föremålsmagasin. Detta ligger ute på Rosenholm utanför Karlskrona och här är

samlingarna publikt tillgängliga för allmänheten.

Museet har ett kunskapsprojekt som berör länets järnålder från framför allt tiden kring Kristi födelse och fram till tidig medeltid. Vissa delar av arbetet går tillbaka på forskning som bedrevs i Hallarumsområdet i östra Blekinge redan under 1960-talet. Annars är det forskningen kring järnålderns Västra Vång i Hjortsberga socken som sedan 2004 har haft en huvudroll i sammanhanget. Boplatsen i Vång ligger i ett kulturellt kärnområde i landskapets mitt, och kan kanske något slarvigt beskrivas som ”ett Uppåkra i miniatyr”. Som centralplats har Vång uppburit regionalt viktiga funktioner på ett religiöst, politiskt och ekonomiskt plan. I likhet med Uppåkra har en rituell byggnad bekräftats tillsammans med högstatusfynd av glas, brons och guld som visar på långväga handel och viktiga kontaktytor.

En annan sida av järnåldersforskningen har gällt marinärkeologisk dokumentation av länets omfattande vikingatida/ tidigmedeltida pålspärrsområden i skärgården från sent 1000- och tidigt 1100-tal. Spåren efter dessa visar på en ny tids maktanspråk och strategier för landskapet.

Under årtionden har ny kunskap kring medeltidens Blekinge annars varit sparsmakad. Mest uppmärksammat är sannolikt utforskandet av vraket efter Kung Hans skepp Gribshunden, vilket sjönk i Ronneby skärgård sommaren 1495. Återkommande dykningar har gett goda resultat och ett slags

titthål rakt in i unionsstridernas era. När det gäller explicit blekingsk medeltidshistoria är det sannolikt forskningsprojektet kring ärkebiskopens stad och befästning i Elleholm som tydligast visar hur snabbt även begränsade insatser kan göra stor skillnad för hur vi ser på historien. Sedan ett par år tillbaka bedrivs även forskning kring Sölvesborgs slott, där det gjordes fältarbeten så sent som hösten 2024. Att det här är ett forskningsprojekt som initierats av en kommun får sägas vara glädjande. Om inte annat visar det att intresset för historien är stort och att önskemål finns kring hur den bättre skall komma till användning i dagens samhälle.

Det krävs mycket för att nå ut med historia och arkeologi i dagens mediebrus och digitala verklighet. Samtidigt kan pedagogiken *in real life* vara svår att få till på otillgängliga platser eller i oigenkännliga landskapsavsnitt. Ett bokverk som Blekinges historia blir här en traditionell grund att stå på och förhoppningsvis ett avstamp för självstudier. För forskningen återstår att fylla igen kunskapsluckor i berättelsen. Det återstår att se hur vi och andra efter oss kommer att lyckas...

Medeltidsstaden Elleholm

Jimmy Juhlin

Den lilla handelsstaden Elleholm var belägen på en långsmal ö vid Mörrumsåns mynning i Östersjön. På öns norra spets låg en borg, som under medeltiden utgjorde administrativt centrum åt Elleholms slottslän. Borgen ägdes av ärkebiskopen i Lund och fanns på platsen långt innan Elleholm blev en stad – troligen uppförd redan under 1300-talets första hälft.

Under Engelbrektsfejden 1436 anfölls borgen och förstördes av anhängare till Karl Knutsson Bonde. Borgen återuppfördes därefter på samma plats, och det var troligtvis då som den tredje vallgraven grävdes, vilket innebar att borgen i sin andra fas kom att bestå av tre holmar i stället för två, som den ursprungligen hade.

Den 3 februari 1450 utfärdade ärkebiskop Tuve Nielsen de första kända stadsrättigheterna för Elleholm. Sannolikt fanns redan då någon form av bybildning på eller i nära anslutning till ön. I stadsrättigheterna gavs bland annat sex års skattelättnad till alla nybyggare. Elleholm kom därefter att utvecklas till en handelsstad, vilket säkert var den ursprungliga avsikten då detta stärkte ärkebiskopens ekonomi och dessutom gav kontroll över in- och utgående varor.

En liten inblick i hur staden såg ut får man i ärkebiskop Birger Gunnersens

förnyade stadsprivilegier från 28 februari 1509. I dessa framgick att ”båda rader-na, eller sidorna, i staden har var sin part.” Stadsbebyggelsen var alltså uppdelad i två längsgående rader på den långsmala ön. Efter höstens sista marknadsdag, S:t Dionysos dag (9 oktober enligt den gregorianska kalendarern), var det viktigt att se till att samtliga utländska handelsskepp gav sig av, eftersom ärkebiskopen absolut inte ville ha några ”överliggare” i staden under vintern.

I samband med reformationen 1536 övergick ägandeskapet av staden och borgen till danska kungamakten. Vid det laget hade borgen sedan länge raserats, vilket skedde påsken 1525 då hanseatiska trupper anföll västra Blekinges kust. Som ersättning för borgen uppfördes i stället en modernare hovgård (herrgård) på öns södra spets, vilken avgränsades med en vallgrav. Under nordiska sjuårskriget, i september 1564, avbrändes staden av svenska trupper. Det är dock okänt hur stor förstörelsen blev vid detta tillfälle.

Den danske kartografen Anders Sørensen Vedel angav år 1589 att det fanns 30–35 borgare i staden. Tänker man sig att en fastighet hade tre olika byggnader samt att det fanns stadsgemensam bebyggelse, exempelvis rådhus, tull- och packhus, så innebär detta att det enbart på ön bör ha funnits

minst 100–110 byggnader. I staden fanns också ett kapell, som med tiden omvandlades till sockenkyrka. Under senare delen av 1600-talet omnämns att kyrkan, som var uppförd av korsvirke, var starkt förfallen. Omkring 1703 revs den gamla kyrkan och ersattes av en ny korsvirkeskyrka (dagens kyrka).

Efter att Kristian IV den 31 januari 1600 beslutat att avveckla staden – samt städerna Lyckå och Avaskär – dröjde det inte länge innan Elleholm hade förvandlats till en liten by. Stadsavvecklingarna skedde för att tvinga fram ett befolkningsunderlag till den nya staden Kristianopol. I *Decimant-boken* från 1651 nämns att Elleholm varit en köpstad, men ”är nu ett fiskeläge”. I samband med stadens avvecklande är det inte helt orealistiskt att tänka sig att de mer driftiga borgarna och köpmännen lät montera ner och flytta sina hus till annan plats, kanske till Kristianopol. Detta bör ha glesat ut byggnadsbeståndet en hel del, men har troligtvis haft liten påverkan på vägnätet,

som ända fram till 1800 förefaller ha haft kvar den medeltida strukturen.

I dag finns det ingenting i landskapet som avslöjar den forna stadsbildningen. Även om minnet efter staden och borgen har hållits vid liv genom lokalbefolkningen kvarstår det faktum att väldigt lite har varit känt om det medeltida utseendet. 1924 genomfördes en mindre arkeologisk undersökning på borgen, men denna mynnade bara ut i konstaterandet att vidare insatser var meningslösa eftersom fyndmaterialet var magert. Däremot gjordes en intressant iakttagelse 1950, i samband med kabelnedgrävning till kyrkan. Flera människoskelett återfanns norr om den lilla kyrkogården (utanför kyrkogårdsmuren), men någon arkeologisk undersökning genomfördes inte.

Under åren 2016–2024 genomförde Blekinge museum flera arkeologiska undersökningar i Elleholm, både på borgen, i stadsområdet och i Mörrumsån. Syftet var att uppmärksamma och belysa Blekinges medeltida historia. Dessa utgrävningar, till-

Kranium efter avrättad man, återfunnet på stadsdelen 2022. Foto: Jimmy Juhlin.

Tegelstensfundament på mellersta borg-holmen. Till vänster om tegelstenarna ligger två stigbygglar. Foto: Jimmy Juhlin.

sammans med moderna naturvetenskapliga analyser, metalldetektering och georadarundersökning, har fått bilden av det medeltida Elleholm att klarna betydligt.

På borgen återfanns flera dateringsbara fynd, bland annat silvermynt och varuplomber av bly. Dessutom hittades ett spektakulärt guldmynt på norra borgholmen och en raserad vindbrygga i norra vallgraven. I östra åfåran, i höjd med norra vallgraven, återfanns även en pålspärr. Den sammantagna fyndbilden visade på hög aktivitet under perioden 1330–1440, det vill säga innan stadsprivilegierna utfärdades.

Troligtvis omgärdades hela norra holmen under sin sista fas av en ringmur av tegel, som skyddade ett större boningshus av korsvirke. På mellersta holmen fanns framför allt verkstäder och här återfanns ett omfattande förstörelselager, med bland annat brända trägolv och -väggar. I detta lager, som utgör borgens ”sista dag i livet”, fanns flera armborstpilspetsar, vilket tyder på att fästet verkligen anfallits. På södra holmen, som enbart verkar ha bestått av en plan och

delvis stensatt yta, fanns troligen stallbyggnader. Mellersta och södra holmarna, som utgjorde ett samlat förborgsområde, bör ha skyddats av träpalissader, men belägg saknas ännu för detta.

Inom stadsområdet undersöktes tre av de gravar som påträffades 1950, och de visade sig innehålla åtminstone två personer som avrättats. De tre skeletten analyserades närmare genom kol14, strontium- och isotopanalyser. Det rörde sig om två unga män och en ung kvinna, alla tre härrörande från nordöstra Skåne eller Listerlandet, och de miste livet någon gång under perioden 1450–1630.

Vid utgrävningen 2024 påträffades den första medeltida byggnaden, bredvid Mörrumsåns västra åfåra. Det var fråga om ett större korsvirkeshus med gula takpannor (som troligtvis importerats). Därutöver påträffades en mur norr om gravarna, vilken sträcker sig i väst–östlig riktning till en längd av cirka 15 meter (syns på georadarmätning). Spår på grundstenarna avslöjade att muren varit murad med röda tegelstenar.

Vidare utfördes undersökning av ett skepp som påträffats i ån öster om kyrkan. Dendrokronologisk datering gav vid handen att timret till fartyget avverkats mellan 1568–1574. Detta innebär att just detta skepp någon gång under historiens lopp legat vid Elleholms hamn och att det verkligen gick att segla upp till staden. Därmed undanröjdes de tvivel som funnits över möjligheterna att nå staden via segelskepp.

Gudahagen i Näsrum – boplats, hedniskt gravfält och kristen gravgård från vendeltid till cirka 1200

Mats Roslund

Under utflykten till nordöstra Skåne och västra Blekinge kommer vi att besöka det som i folkmun kallas "Gudahagen" i Näsrum. Namnet är trots sitt imponerande namn en sen företeelse. Det myntades på 1930-talet då platsen besöktes av lärda från Lund. Det ursprungliga namnet var "Gamle kyrkogård med backar", vilket finns markerat på 1812 års enskifteskarta. Prästrelationerna från 1624 och 1692 pekar dessutom ut platsen som läget för Sankta Mariae kyrka. Platsen ligger på en höjd i norra kanten av Ivösjön, invid Holjeån som meandrar sig fram över slätten i den trånga dalgången. Det mest iögonfallande är en kvadrat med resta stenar, ca 50 m x 50 m i sida högst uppe på kullen. Arkeologiska undersökningar 1967, 1968 och 1972 gav mer kött på benen. Höjden innehöll enkla brandgravar med få och enkla gravgåvor. En "ramp" sträcker sig mot väster, ner mot Holjeån. Vid undersökningarna kunde man notera att flera av de resta stenarna bröt av och störde flera brandgravar. De hade alltså flyttats från andra lägen efter att gravfältet existerat ett tag.

Brandgravarna och rampen kan preliminärt börjat anläggas under förromersk eller romersk järnålder. Föremål som framkom-

mit vid metalledetektering utanför stenkvaldraten visar att man fortsatt med hedniskt gravskick fram i 1000-talet. Ett av de yngsta fynden är ett rundspänne i jellingstil som hittades 50 meter söder om de resta stenarna. Men varför flyttades de stora stenarna för att utgöra en avgränsning uppe på höjden? Svaret kan finnas i de kristna gravar som visar på en lång kontinuitet för gravläggning.

År 1967 undersöktes en hällkistegrav med ett mansskelett utan gravgåvor uppe på kullen. Intill noterades ytterligare fyra skelettgravar nedlagda i väst-östlig riktning. Runt dem återfanns spikar placerade så man kunde ana att de legat i träkistor. Mannen i stenkistan dateras till tiden mellan 900 och 1150, medan en kvinna bland de övriga gravarna till tiden 1030 till 1210 – detta är de noggrannaste dateringar vi har. Det rör sig alltså om kristna nerläggningar på samma plats där inbyggarna begravt sina anhöriga sedan äldre järnåldern. Mannen i stenkistan kan ha varit *patronus* för kristnandet i bygden. Direkt norr om hans grav har man banat av en yta som kan ha hyst en enkel träbyggnad på ca 8 m x 5 m i plan. Norra sidan kan ha burits av den rad med syllstenar

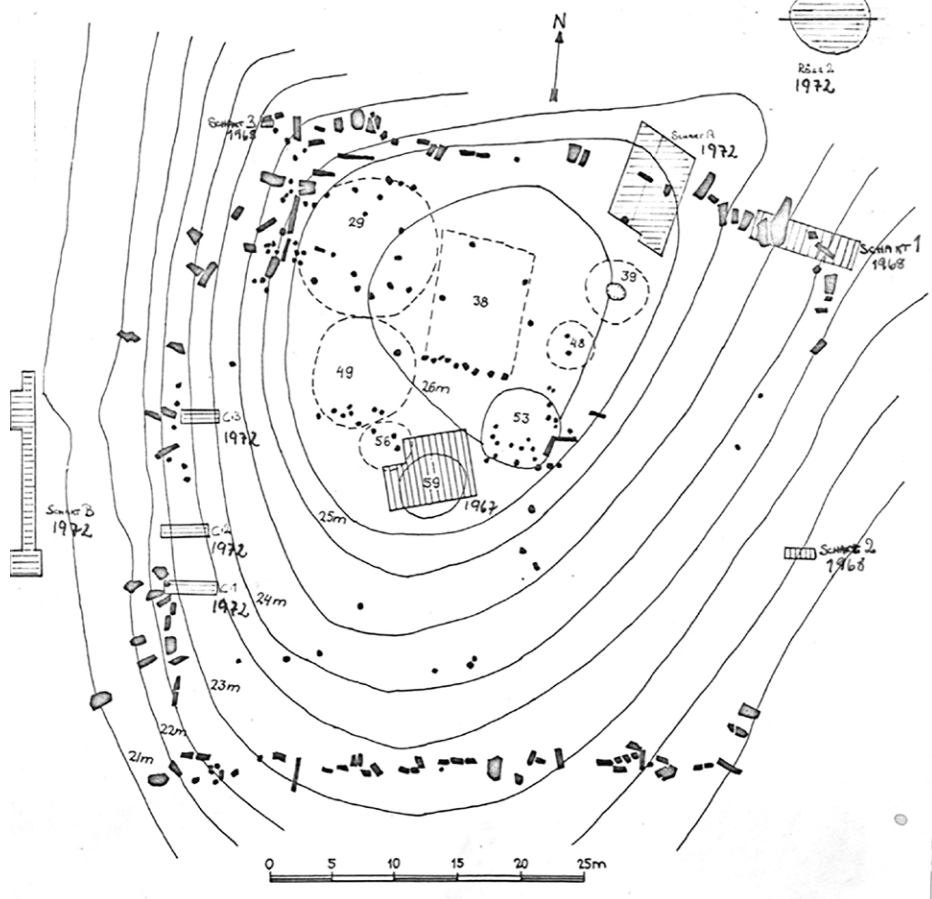

som fortfarande kan ses. Det är ännu inte belagt att det är ett kapell.

De dödas vilorum har alltså varit känt sedan 1600-talet, men hur förhåller det sig med de levandes värld? Under några korta insatser 2014, 2015 och 2017 kan vi avgöra detta. Redan vid Riksantikvarieämbetets fornlämningsinventering under 1990-talet fann arkeologen järnålderskeramik, slagg och annat som pekade på att bebyggelse legat vid Holjeån ett par hundra meter väster om gravplatsen. Skifteskartorna pekar dessutom ut vågnamn med "toft"-ändelser på samma ställe, vilket indikerar äldre gädsbebyggelse. Fynden som hittades vid detekteringarna gav en ram för bosättningen mellan vendeltid och 1100-tal. Äldst var ett par näbbfibulor och yngst ett runt beslag med ett lejon placerat i en rund avgränsning som den greppar i romansk stil. Troligen överges platsen omkring år 1200.

Vi kan skissa på ett bebyggelseförlopp

som börjar med att dalgången har en bosättning från stenålder och bronsålder. Särskilt den senare perioden är rikt företrädd. En spridd bebyggelse längs med Holjeån och mindre vattenlopp som under äldre järnålder legat som enskilda gårdar kan ha koncentrerat sig till en yta intill den kollektiva gravplatsen. Det kan ha skett en koncentring till området längs Holjeån från vendeltid, med en viktig gård närmast de döda. Slagg och skörbränd sten kan komma från järnhantering, kanske även järntillverkning, som dokumenterats på andra ställen vid södra sidan av Ivösjön. Här har människor placerat sig som gränsgångare mellan slätten i söder och de resursrika skogarna i norr. Transporterna gick över sjön eftersom vägar inte blev farbara förrän i modern tid. Djurhållning kombinerades med skogsbruk och odling i mindre grad. Det var viktigt att behålla stabiliteten i den agrara ordningen. Därför blev bosättnings-

en och gravplatsen nära förknippade med varandra, till och med efter det att bygden kristnas.

Omkring år 1200 så kan bebyggelsen ha flyttats in till toftläget som fortfarande utgör kärnan för Näsums by och socken. Den skissartade planen över den medeltida stenkyrkan visar en typisk romansk plan med absid, kor och långhus. Ett senare tillbyggt vapenhus finns med på planen. Vi kan tänka oss att man under den första kristna tiden fram till 1200 nyttjade Gudahagen som bosättning och gravplats, kanske

med ett kapell under de sista hundra åren.

Bilden av bebyggelsen och gravarna vid Gudahagen som framträder visar en stark kontinuitet i skogsbygdens gränsland. Den står i kontrast till danska rikets relativt raska övergång till den nya religionen i sydvästra Skåne, med det ikoniska Uppåkra med hednisk kult fram till andra halvan av 900-talet, då en kungsgård i stället tog över norr om Höje å, där Lund växte fram under det nästföljande århundradet.

**Tack för att du följde
med på resan!**

Tipsa gärna dina vänner om tidskriften Ale, den årliga utflykten och andra trevliga medlemsaktiviteter.

Med detta kompendium får du ett fint upplägg till en resa med familj och vänner på egen hand, så dela och återanvänd din nyvunna kunskap nordöstra Skåne och västra Blekinge.

Håll utkik efter kommande aktiviteter i Ale, på vår Facebooksida och hemsidan <https://tidskriftenale.se>

Välkommen tillbaka!

Pia Sander, ordförande

ale

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening